

Vasy Géza

„az elmúlástól tettenérten”*

Kiss Benedek költői világáról

A hatvanas évek dereka, tehát a kezdetek óta olvasom Kiss Benedek verseit, s a két 1969 karácsonyán megjelent antológia óta lelkes híve vagyok. Utólag belátom, hogy mint nemzedéktárs, mint pályakezdő kritikus, de még előbb, mint lelkes versolvasó, olykor szerettéljes elfogultsággal olvastam, majd mutattam be nemzedéktársaim írásait, antológiáit, könyveit, ám azt a véleményemet soha nem kellett megváltoztatnom, hogy Kiss Benedek első könyve már bizonyító erejű, visszavonhatatlanul költővé avató mű volt. Egy bő emberöltő távlatából visszatekintve: a korszak egyik legemlékezetesebb pályakezdése az övé. Azóta, egyre gazdagodva megszületett az életmű, egyik része a gyermekek, másik a felnőttek számára, s most előttünk áll ez az utóbbi, két válogatott kötet után a teljes egész, az 1962–2009 közötti évekből az összegyűjtött versek több mint ötszáz oldalas kötete. Egy fiatalkori vers adja a címét: *Utak keresztlje*.

Módom volt sokszor írni Kiss Benedek kötetéről, költészetéről, olykor laudációt is mondhattam róla, számos alkalommal voltam vele író-olvasó találkozón, kisiskolások s felnőttek előtt egyaránt szerepeltünk. Ismerem ezt a lírát, hozzám nőtt, belém épült. Ma talán közelebb áll hozzám az utolsó pályaszakasz, hiszen ugyanannak az életidőnek a terheit cipeljük, ám ha korai verseit olvasom, akkor a hajdani fiatal költő és olvasója sejlik fel bennem, a versek varázsa mellett az ifjúságé is.

Minden versolvasónak vannak kedvenc versei, s ezek időről időre akár változhatnak is. S minden költőnek vannak kiemelkedően fontos versei. Lehet akár egyetlen verssel is bemutatni, jellemezni egy költőt, ám még a legegyneműbb költészetnek is vannak áramlatai, hangnemi, műfaji változatai. Csak versek sorával lehet igazán bemutatni egy pálya teljességét. Egyetlen cseppjében is benne van a tenger, tartja a mondás, s bizony egyetlen jelentős versében is benne van egy költői személyiség lényege. Talán sikerül ezt példáznom Kiss Benedek következő alkotásával.

Nyáresti delírium

*Ülök a bazalthegy alatt,
behúзва vitorláimat,
elnézvén sárkányrepülők röptét,
a világ most távoli ködkép,*

---

* József Attila

*messze esik, messze marad,
nem érdekel a forgatag,
a körém harmatozó estét
szívja tüdőm – pernyéll a Nap,
valami elefánt-nagy békesség
toronylik fölém hallgatag,
hallgatom nagy diófák csendjét,
s mint merengő, halk muralovak,
ha súlyosakat dobbantanak,
úgy ver a szívem, a végtelenség
tömbjei tompán visszhangzanak.*

*Nincs nem-lehet, nincs nem-szabad,
behúzván vitorláimat
s elnézve sárkányrepülőket röptét
felbolydulnak mind a szavak,
s körülcsikáznak, mint a fecskék,
mi sosem volt, az is lehet még,
most úgy remegem ezt az estét,
hogy kocódnak tőle a poharak,
most olyan távoli az öregség
pedig nyuvaszt már, rámszakad –,
hogy borzongom a levegő testét,
ahogy súrolja vállamat,
ölem megfeszül és szeretnék
elvágodni a fűvön hanyatt:
a bozontba mi csapást vernék,
míg rám terpeszt az alkonyat!*

*Ülök a bazalthegey alatt,
a szőlőkacsok meginganak,
elnézem sárkányrepülőket röptét,
felhajtok egy-egy poharat,
csapkodván a szűnyogokat,
s körülbozsog a végtelen lét,
lepkék, muslincák rajzanak,
leszáll a csillaggal kivert ég,
s mint merengő muralovakat,
ha súlyosan dobbantanak,
hallgatom nagy diófák csendjét –
hallgatom szívdobogásomat.*

Ez a vers a 2003-ban megjelent kötetnek és abban a záróciklusnak is címadó műve. Nekem módom volt hallani a költő előadásában, még hozzá különleges körülmények között. 2001 októberének legelső napjaiban a Duna tévé Sipos István rendezésében

filmet készített a Kilenckéről Szigligeten és a szomszédos Szentgyörgyhegyen, Kiss Benedek szőlőjében. Este, a csillaggal kivert ég alatt, a préház előtt, a diófa tövében körülültük a hatalmas asztalt, s a gyertyafénynél iddogáltunk, diót eszegettünk. Aztán versmondásra is sor került, s Bence ezt az akkor még újnak számító művét olvasta fel. Oly módon, ahogy azt alighanem csak egyetlen egyszer mondhatta el ő is: ott, ahol a verset írhatta, újraalkotta számunkra. Örök kár, hogy a kamera már ki volt kapcsolva, hiszen másnap, az alkotóház napfényes kertjében kissé másként hangzott ez a szöveg. Én azóta is úgy olvasom ezt a verset, hogy ott érzem magam a helyszínen. Mindössze tízegynéhányan lehettünk részesei ennek a csodának, de biztos vagyok benne, hogy minden olvasó megérezheti, átélheti majdnem ugyanezt, hiszen a varázslatosság magából a szövegből árad, s az adott, a megjelenített térhez és időhöz hasonlatosakat bárki ismerhet élményszerűen is.

Az olvasó a címmel kezdi a szöveg megismerését, s már itt megakadhat. Elsőre ugyanis feltehetően a delírium szó legismertebb jelentése ugrik be. Értelmező szótáraink mást nem is tartanak számon, csak az orvosi kifejezést, amely: *„A tudat elhomályosulásával, érzéki csalódásokkal járó kóros állapot.”* A mindennapi életben az erősen részeg emberek állapotát írják le ezzel a szóval, bővebben a delírium tremens kifejezéssel. S bár a versben szerepel, hogy *„felhajtok egy-egy poharat”*, egészen másról van szó, nem az ital idéz elő különös lélekállapotot. Aki kézbe veszi az idegen szavak szótárát, az második jelentésként a örület, az önkívület, harmadikként pedig az elragadtatás, a lelkesültség fogalmait találja meg. S ezt ellenőrzendő, a latin szótárban a lázálom, az őrjöngés szerepel. A verset megismerve nyilvánvaló lesz, hogy a költő a latin jelentésben a lázálom, még inkább a lelkesültség, elragadtatás jelentéskörében használja ezt a latinból magyarra lett szót.

A 43 soros szöveg három, 15, 16 és 12 soros szakaszra tagolódik. A sorok két-, olykor háromüteműek, tehát ütemhangsúlyosak, s általában 8–9, olykor 10 szótagosak. Ugyanakkor bizonyos mérvű ritmikai kettősség is kimutatható: a 43 sorból 28 értelmezhető szabadabb (Ady Endre utáni), olykor pedig szabályos módon jambikusnak. A kétféle, az ereszkedő és az emelkedő ritmus szinte észrevehetetlenül olvad egymásba. Érdekes a rímelés, hiszen voltaképpen mindössze két rímváltozat vonul végig a versen. Az egyik (25 sor) emelkedő, jambikus jellegű. Az a-a magánhangzópár a leggyakoribb. A másik változatban (18 sor) két hosszú szótag zárja a sorokat. Az e-é magánhangzópár szerepel döntően, azonban a mássalhangzó-torlódások az első szótagot is hosszúvá teszik. Egyébként is gyakran szókezdő, s így hangsúlyos ez a szótag. A sorzáró é hang azonban nyomatékosabbá teszi az utolsó szótagot is. Ezt az is erősíti, hogy a sorvégek többnyire gondolati-mondatszerkezeti szünetet is jelentenek. Mindössze négy sorban van enjambement. Ugyanakkor több sorban (9) rövid szótag szerepel az utolsó két szótag előtt, s így a sor zárata: egy jambus és egy csonka láb, azaz hosszú szótag. Így a második rímtípus sorainak hangzása is inkább emelkedő jellegű. Ezt nyomatékosítja az é hang: lehet még, az estét, szeretnék, végtelen lét, kivert ég. A formális verstani leírás alapján voltaképpen meglehetősen egyszerű, kissé monoton ritmusú, hangzású verset lehetne várni, ám ez korántsem így van. E mű egyik poétikai csodája, hogy az egyszerűségből összetettség lesz, a két szerény szólam vonószekenciát képes kelteni.

Kiss Benedek verseiben a természet nem díszlet vagy pusztai jelkép, hanem az ember létezési közege, s ugyanakkor maga az ember is része a természetnek, s nem ő a hatalmasabb. Ha tehát a költő tájlíróját, természetverseit kívánnánk összegyűjteni, szinte mindent említhetnénk. Némi túlzással, óhatatlan torzítással akár az is kijelenthető, hogy e költészetben meghatározóbb a természetben, mint a tár-

sadalomban élő ember. Az utóbbi egy-két évtizedben felerősödött ez a sajátosság. Nem remeteségről, nem a lakatlan sziget ábrándjáról, s nem is embergyűlöletről vagy idegenségről, lelki betegségről van szó. Tudja az alkotó, hogy az ember elkerülhetetlenül egy adott társadalomban létezik, s ez megkötöttségek garmadjával korlátozza és szabályozza létét. Az a különleges, ritka helyzet, amelyik a *Nyáresti delíriumban* megjelenik: „*a világ most távoli ködkép, / messze esik, messze marad, / nem érdekel a forgatag*”. A mindennapi élettől való elvonatkoztatás lehetősége nélkül igen sanyarú lenne az emberi sors. A költők, a művészek számára szakmai létszükséglet a „lázálom”, az elragadtatás, a lelkesültség. Ez a fajta elvonatkoztatás már maga delíriumnak nevezhető. Itt a különös az, hogy a mindennapi világ válik „ködképpé”, figyelemre érdemtelenné, s tudjuk, hogy a köznapi tudat ezt tekintené betegségnek. A vers beszélője tehát távolodik egy valóságszinttől, s a természetbe beleolvadva, ugyanakkor a nemrég még elképzelhetlent, a sárkányrepülőket szemlélve, majd a végtelenséget megérezve alakul ki benne a valódi elragadtatás, a lázálom.

A verstörténés helyszíne és ideje különösen alkalmas az elragadtatás állapotának kialakulására. Egy hegy oldalában vagyunk, szőlőhegyen, kilátóponton. Arról a versben egyetlen szó sem esik, de az olvasó tudhatja, elképzelheti, hogy ez szinte édeni táj. A Badacsony s a vidék más hegyei látszanak körbetekintve, s közöttük, mögöttük a Balaton. A napszak, a nyári esteledés földön s égen különös fényviszonyokat tud teremteni, s ebben sokat segíthet a távolabbi vízfelület. A hegyek közé a vízpart nyári forgataga, zajongása nem hallatszik el, a sárkányrepülők hangtalanul suhannak, csend van, csak a szív dobogása hallható. Az is csak a belső hallás számára, de a „végtelenség tömbjei” visszhangozzák. Ha sárkányszárnyaival az ember repülni is képes, akkor a végtelenség részének is képzelheti magát, pontosabban megpróbálhatja felfogni ennek az értelmét. Ha a nehezkedés és a biológia törvényei legyőzhetőek, akkor elképzelhető, hogy „*mi sosem volt, az is lehet még*”. Az ember számára ez lehetne a szabadság igazi birodalma. Félelmetes és felemelő a lehetőség: egyszerre lehet megérezni a halhatatlanságot és a halált. Szinte hérosszá válhatna az ember, függetlenné a társadalmi megkötöttségektől, a természettel kezdve gigászi harcba. A mítosz lehetősége rajzolódik ki.

A kilátóponton való üldögélés és szemlélődés mint versindító helyzet nem ritka a modern magyar lírában. Két olyan költő is említendő, aki hatással volt Kiss Benedekre: József Attila és Nagy László. Ha lelkesültségre gondolunk, akkor József Attilától elsősorban az *Óda* kezdő képe említendő: „*Itt ülök csillámló sziklafalon. / Az ifju nyár / könnyű szellője, mint egy kedves / vacsora melege, száll. / Szoktatom szívemet a csendhez.*” A *Nyáresti delírium* e vers zárlatával is párhuzamos: „*Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.*” Nagy Lászlónál ehhez a vershelyezethez csatlakozik olykor a szoborra válás képzete, s ennek lehet életrajzi magyarázata is: a mozgásában korlátozott ember helyhez kötöttsége. Ennek legismertebb példája a *Menyegző*.

Kiss Benedek versében a mítoszi jelleg erőteljesen a reális valósághoz kötött. Szemléletesen jeleníti ezt meg a kezdő sorhármas: „*Ülök a bazalthegy alatt, / behúvza vitorláimat, / elnézvéen sárkányrepülők röptét*”. Az első és a harmadik sor egyszerű kijelentés. Látszatra az lenne a második sor is, ám nyitva marad a kérdés: miféle vitorlákról van szó? Inkább csak elvi lehetőség a háttérben egy megelőző balatoni vitorlázás emléke. A harmadik sorról visszaugorva akár az is felvethető, hogy a beszélő is egy sárkányrepülőn ült nemrég, de ennek sincs ténybeli alapja. Nyilvánvaló, hogy ezek a vitorlák jelképek, amelyek elszakíthatatlanul a repülés, a szárnyalás képzetéhez kapcsolódnak, s ily módon az ember biológiai kötöttségeitől való megszabadulásra. A költői alkotó munka is nevezhető szárnyalásnak. Felidéződhet Baudelaire verse, *Az albatrosz*, amelyben „*a kéklő ég ura*” foglyul ejtve „*leejti kétfelé fehér szárnyát az ároa*”. S bizony „*A költő is ilyen, e légi*

herceg párja”, de a földön mind a ketten „*bús rabok*”. Kiss Benedek verse nem párhuzamos Baudelaire-ével, inkább ellentette annak. A „*behúzza vitorláimat*” akár azt is jelenthetné csupán, hogy befejeztem a napi munkát, feltehetően a szőlőben, hiszen esteledik, itt a pihenés ideje. S ezzel együtt utalhat arra is, hogy el tudok vonatkoztatni a hétköznapi élettől, a „*forgatagtól*”. A közlés sejtelmessége azonban többre utal, s ezt erősíti, hogy a tekintet ismételtelen az égi vándorok, a sárkányrepülők felé fordul. Az első versszakban ez a mindennapi világtól távolít el, a másodikban a mai kor „légi hercegeinek” párjává varázsolja a szemlélődő embert, számára most minden lehetségessé válik. Megjegyzésre érdemes, hogy ebben a léthelyzetben „*felbolydulnak mind a szavak, / s körülkikáznak, mint a fecskék*”. Vagyis a távoli égi keringés felidézi a fecskékét, a látvány egy látvány emlékét, s mindez megfogalmazódni vágyik, vagyis az élménnyel egy időben megindul a költői alkotás folyamata. Maga a megalkotás, a késszé formálás azonban nem teljesen eshet egybe az élményszerzés és az ihletettség perceivel, óráival. A második versszak ugyan egy elementáris létélményt fejez ki, s jelenidejűen, a vers egésze azonban mintegy keretet ad ennek, előkészíti és lezárja a szinte mítoszivá növő létélményt. Magyarán, ha a vitorlák jelentésköre inkább mégis a szárnyaláshoz köthető, akkor ez paradox módon azt is jelenti, hogy az alkotás maga elsősorban nem szárnyalás, hanem szellemi munka. Kell az élmény, kell az eufória, a „*delírium*”, aztán kell az ihlet, de végül „*józanul*”, tudatosan kell megírni a művet.

A költemény három szakasz, három, szorosan összetartozó szerkezeti egység. A szövegben sok azt ismétlődés, s egyértelmű, hogy az első és a harmadik rész szinte egymás alakváltozata. Valóban idő- és térbeli keretbe foglalják a látomást. Ám maga ez a keret is az emelkedettség szintjén létezik kezdettől fogva, s nemcsak földrajzi értelemben, hanem a forgatagtól való eltávolodottságban, a végtelenség érzékelésében. A zárószakasz ennél is több: az el nem feledhető után vagyunk. Igaz, annak a tudásával, hogy az egész látomás csak képzetes volt: a lehetetlenségek, a megkötöttségek, a szabadsághiány világából kilépni valóságosan nem lehet, az ember nem halhatatlan. Jön az öregség, s nem az élet, hanem a lét nevezhető csak végtelennek. Igaz azonban az is, hogy a látomásos ihletettségben nemcsak egy hatalmas költői mű létrehozásának lehetősége villan fel, hanem valamilyen emberfeletti cselekedet végrehajtásáé is, s ez akár halállal is végződhetne. Persze a mítoszi nagy cselekedetek végrehajtói halhatatlan jelképekké válnak. S a bazalthegy alatt, már a magasban, de sziklák tövében ülő ember a látomásban akár Prométheusz utódjának is képzelheti magát, aki nem a tűz, hanem a szép szavak varázsát hozta el az embereknek.

A vers szerkezeti ívét, a látomás drámaiságát a beszélő személlyel kapcsolatos cselekvések fejezik ki a legközvetlenebbül. Az első szakaszban ez a beszélő ül, szívja a jó levegőt és hallgatja a csendet. Csupán szívének erőteljesen hallható dobogása jelez valami feszültséget. (Normális állapotban az ember nem hallja a szívverését.) A második szakasz személyre vonatkozó igéi: remegem, nyuvaszt, rámszakad, borzongom, súrolja, megfeszül, szeretnék elvágódni, vernék, rámterpeszt. Közben felbolydulnak a szavak, körülkikáznak a fecskék, kocódnak a poharak. Az első versszak szinte állókép, csak a távoli sárkányrepülők mozognak. A második szakasz csupa mozgalmasság, vibráló nyugtalanság, cselekvés és cselekvésvágy. A megismételt most nyomatékosítja, hogy elmozdultunk a vers idejében is. Az előző szakasz egy időben érzel két helyszínt: a diófák alatt és a forgatagban. Itt a diófák alatt ülve átugrunk egy másik idősíkra: a valóságosból a képzeletbelibe, s ott a valóságos létezés is képzetessé válik. E kettő azonban nincs ellentmondásban egymással. A végtelenség fogalma köti össze őket. A véges ember tudja, hogy van végtelenség, ő maga azonban véges létre termett. Átképzheti magát a végtelenségbe, de ott nem maradhat. A szív hangos,

súlyos verése ennek a létdrámának a jelzése, biológiai, a vers pedig költői kifejezése. A harmadik versszak tehát szükségszerűen visszatérés az állóképhez, amelyben azonban már nem a békeesség a kulcs-motívum, hanem az, hogy „*körülbozsog a végtelen lét*”.

(A bozsog jelentése: hemzseg, nyüzsög, s emberre, állatra egyaránt vonatkoztatható.) E nem közismert tájszó szerepeltetése nem csupán a helyzet különlegességét érzékelteti, hanem talán azt is, hogy az esti csendben megszólalt a természet: a mozgás hanghatásokkal jár együtt. A bozsog szóval itt leginkább a zsong egyeztethető össze. Az pedig a tudat megbékélését jelenti, hogy a végtelenség fogalma helyett most már a végtelen lét jelenik meg. A végtelenség ugyanis nem jelent életet is, földi értelemben vett létezést. Kiss Benedek „az elmúlástól tettenérten” az ember számára felfoghatóan végtelen létnek a tudásával oldja fel a nyár esti elragadtatást.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.